

בראשית פרק כא' – גירוש הגר וישמעאל

לפרק כא יש להקדיש שיעור אחד. רובו יילמד בבקיאות, והעיון יתייחס רק לעניין גרוש הגר וישמעאל.

שאלה מכוונת למידה:

מדוע גורש ישמעאל מבית אברהם?

2..... מבנה הפרק

3..... הולדת יצחק (א-יג)

7..... גירוש ישמעאל (יד-כא)

9..... הקשר רחב [רשות]

10..... הקשר אישי [רשות]

מבנה הפרק

א ויה' פקד את-שרה כאשר אמר ויעש ה' לשרה כאשר דבר: ב ותהר ותלד שרה לאברהם בן לזקניו למועד אשר-דבר אתו א-לקים: ג ויקרא אברהם את-שם-בנו הנולד-לו אשר-ילדה-לו שרה יצחק: ד וימל אברהם את-יצחק בנו בן-שמנת ימים כאשר צוה אתו א-לקים: ה ואברהם בן-מאת שנה בהולד לו את יצחק בנו: ו ותאמר שרה צחק עשה לי א-לקים כל-השמע יצחק-לי: ז ותאמר מי מלל לאברהם היניקה בנים שרה כי-ילדתי בן לזקניו: ח ויגדל הילד ויגמל ויעש אברהם משתה גדול ביום הגמל את-יצחק:

שמחת לידת יצחק

ט ותרא שרה את-בן-הגר המצרית אשר-ילדה לאברהם מצחק: י ותאמר לאברהם גרש האמה הזאת ואת-בנה כי לא יירש בן-האמה הזאת עם-בני עם-יצחק: יא וירע הדבר מאד בעיני אברהם על אודת בנו: יב ויאמר א-לקים אל-אברהם אל-ירע בעיניך על-הנער ועל-אמתך כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקלה כי ביצחק יקרא לך זרע: יג וגם את-בן-האמה לגוי אשימנו כי זרעך הוא:

דרישת שרה לגרש את הגר ואת ישמעאל תגובת אברהם והציווי האלוקי

יד וישכם אברהם בבקר ויחם-לחם וחמת מים ויתן אל-הגר שם על-שכמה ואת-הילד וישלחה ותלך ותתע במדבר באר שבע: טו ויכלו המים מן-החמת ותשלך את-הילד תחת אחד השיחים: טז ותלך ותשב לה מנגד הרחק כמטחוי קשת כי אמרה אל-אראה במות הילד ותשב מנגד ותשא את-קלה ותבך: יז וישמע אלקים את-קול הנער ויקרא מלאך אלקים אל-הגר מן-השמים ויאמר לה מה-לך הגר אל-תיראי כי-שמע אלקים אל-קול הנער כאשר הוא-שם: יח קומי שאי את-הנער והחזיקי את-ידך בו כי-לגוי גדול אשימנו: יט ויפקח אלקים את-עיניה ותרא באר מים ותלך ותמלא את-החמת מים ותשק את-הנער: כ ויהי אלקים את-הנער ויגדל וישב במדבר ויהי רבה קשת: כא וישב במדבר פארן ותקח-לו אמו אשה מארץ מצרים:

קורות הגר וישמעאל לאחר הגירוש

הולדת יצחק (א-יג)

הולדת יצחק:

א וזה' פקד את-שרה כאשר אמר ויעש ה' לשרה כאשר דבר: ב ותהר ותלד שרה לאברהם בן לזקניו למועד אשר-דבר אתו א-לקים: ג ויקרא אברהם את-שם-בנו הנולד-לו אשר-ילדה-לו שרה יצחק: ד וימל אברהם את-יצחק בנו בן-שמונת ימים כאשר צוה אתו א-לקים: ה ואברהם בן-מאת שנה בהולד לו את יצחק בנו: ו ותאמר שרה צחק עשה לי א-לקים כל-השמע יצחק-לי: ז ותאמר מי מלל לאברהם היניקה בנים שרה כי-ילדתי בן לזקניו: ח ויגדל הילד ויגמל ויעש אברהם משתה גדול ביום הגמל את-יצחק:

בפסוקים אלה בולט השורש צח"ק והשימוש החוזר במילה בן. נשים לב כי שניהם חוזרים באופן זהה, שש פעמים, ואולי הדבר בא להדגיש את היות יצחק בנו האמתי של אברהם, זרעו המובטח. דבר זה משמש גם כהקדמה לחלק הבא של הפרק. הצחוק המתואר הוא צחוק של שמחה:

רש"י [נ]:

יצחק לי - ישמח עליי.

צחוקו של ישמעאל

בניגוד לשחוק של כולם עומד צחוקו של ישמעאל:

ט ותרא שרה את-בן-הגר המצרית אשר-ילדה לאברהם מצחק:

זהו הרקע לחילופי הדברים בין שרה לאברהם:

י ותאמר לאברהם גרש האמה הזאת ואת-בנה

כי לא ירש בן-האמה הזאת

עם-בני

עם-יצחק:

יא וירע הדבר מאד בעיני אברהם על אודת בנו:

השאלות העולות מן הפסוקים:

- מה ראתה שרה בצחוקו של ישמעאל, שהביא אותה לדרישה לגרשו עם אמו?
- מדוע היה הדבר רע בעיני אברהם?
- כיצד התייחס ה' לדברי שרה ומדוע?

נעיין בפרשנים :

רש"י [ט]:

מצחק - לשון עבודה זרה, כמו שנאמר "וַיִּקְמוּ לְצַחֵק" (שמות לב, ו) דבר אחר: לשון גילוי עריות, כמה דתימא "לְצַחֵק בְּי" (בראשית לט, יז) דבר אחר: לשון רציחה, כמו "וַיִּקְוּמוּ נָא הַנְּעָרִים וַיִּשְׁחָקוּ לְפָנֵינוּ" וגו' (שמואל ב ב, יד)

תוספתא סוטה ו, ג:

אמר ר' שמעון בן יוחאי: ... ואני אומר חס ושלוש שיהיה בביתו של אותו צדיק שהוא כך. אפשר למי שנאמר עליו "כִּי יִדְעֶתְיוּ לְמַעַן אֲשֶׁר יִצְנֶה אֶת בְּנָיו וְאֶת בֵּיתוֹ אַחֲרָיו וְשָׁמְרוּ דְרָךְ ה' לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט" (בראשית יח, יט) יהא בביתו עבודת כוכבים וגילוי עריות ושפיכות דמים?! אלא אין צחוק האמור כאן אלא לענין ירושה... והיה ישמעאל מצחק ואומר: ... אני בכור ואני נוטל שני חלקים.

- ממה חששה שרה אמנו על פי כל אחד מההסברים המובאים ברש"י?
- מדוע רשב"י דוחה בתוספתא את ההסברים המובאים ברש"י?
- ממה חששה שרה על פי ההסבר המובא בתוספתא?
- איזה פירוש קרוב יותר לפשט הכתובים בבראשית?

הערה למורה:

- זו הזדמנות ללמד את תלמידים להבחין בין פירוש על דרך הדרש לפירוש על דרך הפשט, שזו אחת ה**מיומנויות הנדרשות בחטיבה העליונה**. רש"י מביא שלושה הסברים על דרך הדרש לכתוב "מצחק". שלושתם מובאים כבר בתוספתא, אך אנו הצגנו אותם מתוך פירושו של רש"י, שקיצר את לשון התוספתא. שלושתם מעוגנים בהשוואה בין הכתוב במקומו לבין כתובים אחרים בתנ"ך (מעין גזירה שווה). פירושים אלו חורגים מן ההקשר של הסיפור במקומו ולכן אינם יכולים להיחשב פירושים על דרך הפשט. פירושים אילו חשובים מאד עבור הבנת הסיפור כיון שהם מביעים את עומק חששותיה של שרה אמנו, שמבינה שישמעאל סופו שיצא לתרבות רעה, והיא צופה למרחק עד לאן עלול צחוקו של ישמעאל להגיע ברבות הימים.
- רשב"י מסתייג בתוספתא מן הפירושים הללו כיון שהם סותרים את הידוע לנו על ביתו של אברהם אבינו, שדאג לחינוך בני ביתו. פירושו משתלב בהקשר של הסיפור, כיון שענין הירושה נזכר במפורש בדברי שרה בפסוק י (כִּי לֹא יִירָשׁ בֶּן הָאִמָּה הַזֹּאת), ולכן הוא נחשב פירוש על דרך הפשט.

ראוי לציין שקיימת מחלוקת בין פרשני רש"י בנוגע למגמתו הפרשנית של רש"י וליחס בין פשט לדרש בפירושו ומורה יכול להרחיב את הדעת בדיון ביחידת הפרשנות על רש"י ורמב"ן.

דרישתה של שרה:

הערה למורה: תלמיד 3 יח"ל נדרש לדעת אחד מן הפירושים הבאים. תלמיד 5 יח"ל יחידות נדרש לדעת שני פירושים ולהשוות ביניהם.

דרישתה של שרה היא חד משמעית:

פסוק י: "כִּי לֹא יִירָשׁ בֶּן הָאִמָּה הַזֹּאת עִם בְּנֵי עַם יִצְחָק"

רש"י [י]:

עם בני וגוי - מתשובת שרה כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני אתה למד שהיה מריב עם יצחק על הירושה ואומר אני בכור ונוטל פי שנים.

רד"צ הופמן:

...סיבה הייתה לה לשרה לדאגה, שיבוא היום ובן האמה ידחה את בן הגבירה מירושתו החוקית. יתרה מזו שיבוא היום והוא יסכן את ירושתו הנצחית של אברהם. משום כך אמרה: 'גֵרֶשׁ הָאִמָּה הַזֹּאת וְאֵת הַבֵּן שֶׁהוֹכִיחַ עִצְמוֹ כְּבֵן אִמָּה. 'כִּי לֹא יִירָשׁ' - אל לו לבן האמה לרשת יחד עם בני, אל להם לחיות ביחד ולנחול בארץ אחת. והציווי האלוהי מוכיח, כי אמנם צדקה שרה אמנו.

הרב עקיבא סופר, מחבר הפירוש לתורה "דעת סופר":

ונראה לי לפרש דהנה עיקר כוונת שרה ... שיראה שאם יצחק יהיה תמיד בחברותא עם ישמעאל אולי ילמד ממעשיו הרעים, על כן רצתה לגרשו מביתה. אבל יש לבעל דין לחלוק ולומר אולי נהפוך הוא - שישמעאל ייטיב דרכיו אם יהיה עם יצחק תמיד, ואולי יועיל תוכחה להחזירו למוטב ולמה רצתה להדחיו לגמרי. אבל האמת כי שרה בחכמתה ידעה והבינה שכל התוכחות ללא יועיל יהיו, כי ישמעאל בוודאי לא יקבל תוכחה ואפס תקוה ממנו, משום שראתה בישמעאל שהוא לץ, וידוע דמידת הליצנות היא מידה רעה וגרועה הדוחה כל תוכחה. וכמאמר החכם: ליצה אחת דוחה מאה תוכחות... וזה עיקר טעמה של שרה שגרשה את ישמעאל.

הדרישה לגרש את הגר וישמעאל

י וְהֵאמַר לְאַבְרָהָם גֵרֶשׁ הָאִמָּה הַזֹּאת וְאֵת-בְּנֵיהָ כִּי לֹא יִירָשׁ בֶּן-הָאִמָּה הַזֹּאת עִם-בְּנֵי עַם-יִצְחָק: יא וַיֵּרַע הַדָּבָר מְאֹד בְּעֵינֵי אַבְרָהָם עַל אֹדֶת בְּנוֹ: יב וַיֹּאמֶר אֵל-לְקִים אֵל-אַבְרָהָם אֵל-יֵרַע בְּעֵינֶיךָ עַל-

**הנער ועל-אמתך כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקלה כי ביצחק יקרא לך זרע: יג וגם את-בן-
האמה לגוי אשימנו כי זרעך הוא:**

נשים לב:

לכל אורך היחידה אין ישמעאל מכונה בשמו, אלא בכינויים המתאימים למי שמתייחס אליו. בפסוקים אלה מתייחסים שרה, אברהם והקב"ה אל ישמעאל. כיצד מכנה אותו כל אחד מהם ומה נוכל ללמוד מכך? יש לשים לב כי תשובת ה' לאברהם כוללת שני עניינים:

1. אל-זרע בעיניך על-הנער ועל-אמתך

כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקלה

כי ביצחק יקרא לך זרע

2. וגם את-בן-האמה לגוי אשימנו

כי זרעך הוא:

רש"י [יב]:

שמע בקולה - בקול רוח הקודש שבה. למדנו שהיה אברהם טפל לשרה בנביאות:

להעמקה: תגובתו של אברהם לדרישת שרה

פסוק יא: וזרע הדבר מאד בעיני אברהם על אודת בנו

רש"י: ששמע שיצא לתרבות רעה. ופשוטו על שאמרה לו לשלחו:

- מה היה רע בעיני אברהם לפי כל אחד מהפירושים שמביא רש"י?
- מדוע רק הפירוש השני נחשב לדעת רש"י פשוטו של מקרא?

● מדוע הקב"ה נענה לדרישתה של שרה?

● האין גירוש הגר וישמעאל, בנו של אברהם אבינו, נחשב למעשה אכזרי? עיינו בפירושו של הרש"ר הירש:

רש"ר הירש :

הדבר נשמע כמעשה קשה ואכזרי, אך הנסיבות מצדיקות אותו צידוק גמור. יש להסיר מבינתם של אברהם ויצחק כל פחד, שמא לאחר פטירת שניהם תשלוט בו השפעתם של הגר וישמעאל, הבן הבכור. לפיכך יש להרחיק את שניהם בדרך כזאת, שייראו ביחס לבית הזה במעמד האמיתי והחוקי, היינו כאמה וכבן אמה, ובן אמה הרי הוא עצמו עבד. לאחר מכן יכול היה אברהם להיטיב את גורלם בעין יפה, כמידת עושרו וטוב ליבו, וכן עשה.

לתלמידי 3 יח"ל אין צורך לקרוא את הפירוש בלשונו ואפשר להסתפק בהצגת הרעיון.

גירוש ישמעאל (יד-כא)

יד וישכם אברהם בבקר ויקח-לחם וחמת מים ויתן אל-הגר שם על-שכמה ואת-הילד וישלחה ותלך ותתע במדבר באר שבע: טו ויכלו המים מן-החמת ותשלך את-הילד תחת אחד השיחים: טז ותלך ותשב לה מנגד הרחק במטחוי קשת כי אמרה אל-אראה במות הילד ותשב מנגד ותשא את-קלה ותבך: יז וישמע אלקים את-קול הנער ויקרא מלאך אלקים אל-הגר מן-השמים ויאמר לה מה-לך הגר אל-תיראי כי-שמע אלקים אל-קול הנער באשר הוא-שם: יח קומי שאי את-הנער והחזיקי את-ידך בו כי-לגוי גדול אשימנו: יט ויפקח אלקים את-עיניה ותרא באר מים ותלך ותמלא את-החמת מים ותשק את-הנער: כ ויהי אלקים את-הנער ויגדל וישב במדבר ויהי רבה קשת: כא וישב במדבר פארן ותקח-לו אמו אשה מארץ מצרים:

הערה למורה: יש ללמד את ההתרחשות העולה מפשט הכתובים ומה היה בסופם של הגר וישמעאל. גם בפסוקים אלה מכונה ישמעאל בשני כינויים שונים: הילד, הנער

● מתי ישמעל מכונה בכל אחד מהכינויים?

● מי מכנה אותו בכל אחד מהכינויים ומדוע?

העמקה

מה היה גילו של ישמעאל באמת?

בראשית יז, כה:

וישמעאל בנו בן-שלש עשרה שנה בהמלו את בשר ערלתו:

שנה לאחר מכן - נולד יצחק

המשתה היה ביום היגמל יצחק מחלבו – כשהיה בן שנתיים.

אם כן, גילו של ישמעאל הוא, לכל הפחות, שש עשרה שנים.

הערה למורה:

השלמת פערים- הזדמנות לפתור קשיים בכתוב מתוך הכתוב עצמו, ע"י עיון במקום נוסף.

לתלמידי 5 יח"ל: תפילת ישמעאל

(יז) וישמע אלהים את קול הנער ויקרא מלאך אלהים אל הגר מן השמים ויאמר לה מה לך הגר אל תיראי כי שמע אלהים אל קול הנער באשר הוא שם:

רש"י (יז)

את קול הנער - מכאן שיפה תפלת החולה מתפילת אחרים עליו, והיא קודמת להתקבל: באשר הוא שם - לפי מעשים שהוא עושה עכשיו הוא נדון ולא לפי מה שהוא עתיד לעשות, לפי שהיו מלאכי השרת מקטרגים ואומרים ריבונו של עולם, מי שעתיד זרעו להמית בניך בצמא אתה מעלה

לו באר. והוא משיבם עכשיו מה הוא, צדיק או רשע, אמרו לו צדיק, אמר להם לפי מעשיו של עכשיו אני דנו וזהו באשר הוא שם. והיכן המית את ישראל בצמא, כשהגלם נבוכדנצר, שנאמר (ישעיה כא יג - יד) 'משא בערב וגוי' לקראת צמא התיו מים' וגוי' כשהיו מוליכין אותם אצל ערביים היו ישראל אומרים לשוביהם בבקשה מכם, הוליכונו אצל בני דודנו ישמעאל וירחמו עלינו, שנאמר (שם שם) 'אורחות דודנים' [אל תקרי דודנים אלא דודים] ואלו יוצאים לקראתם ומביאין להם בשר ודג מלוח ונודות נפוחים, כסבורים ישראל שמלאים מים, וכשמכניסו לתוך פיו ופותחו, הרוח נכנס בגופו ומת: רש"י מלמדנו הנהגות חשובות ביחסו של הקב"ה אל ישמעאל המצוי בצרה.

הערה למורה: ראוי ללמוד עם התלמידים את ההנהגות הללו ואת הרקע ההיסטורי אותו מתאר רש"י:

1. תפילת החולה
2. באשר הוא שם

הקשר רחב [רשות]

הקשר בין פרק טז ופרק כא

בפרק ט"ז מספר הכתוב על גירוש הגר ושם אנו מוצאים את דבריהם של הרמב"ן ושל רד"ק המעלים ביקורת על יחסה של שרה להגר. חשוב לראות כי יש הבדל בכתובים בין יחס ה' לגירוש הגר וגירוש ישמעאל

הרב יהודה גלעד בספרו עומד על ההבדל ומסכם אותו:

בפרק ט"ז – עת גורשה הגר, הנושא כלל לא היה מיהו ממשיך הדרך אלא המעמד וההיררכיה בתוך הבית... על ויכוח זה נסבו דברי הרמב"ן 'חטאה אמנו', שהיה מקום ליחס של הערכה וחמלה כלפי האמה המצרית... ולכן זכתה הגר לגילוי המלאך ולברכתו.

אולם בפרק י"ז הנושא אינו אישי אלא לאומי, המאבק אינו בין שרה לאמתה אלא זהו מאבק על שאלות ההמשכיות: מי עתיד להיות הבן הממשיך את ברכת ה' לאברהם? מי יישא את הייעוד ההיסטורי של ממלכת כהנים לדורות? וכאן אמירת ה' החד-משמעית היא כי צודקת שרה בדבריה 'כי לא ירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק'.

מתוך ספרו של הרב יהודה גלעד 'את קולך שמעתי' עמ' 98.

הקשר אישי [רשות]

בפרק מתוארים שני סוגי צחוק : שמחה והוללות,
האם אנו יודעים להבדיל בין צחוק של שמחה וצחוק של הוללות?
לעיתים האדם צריך להתגבר על רגשות כדי לפעול בדרך הנכונה לטווח ארוך.
איך הדבר משפיע על ההחלטה שלנו?